

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТОЛОГІЇ: ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО І ОСОБИСТІТЬ

У статті розглядається ціннісна основа взаємодії держави, суспільства і особистості щодо розвитку освіти у контексті нового наукового напрямку освітologii. Спільне ціннісне поле трьох основних суб'єктів розвитку освіти уможливорює ефективність цього процесу.

Ключові слова: особистість, держава, суспільство, освіта, аксіология, освітologia.

В статье рассматривается ценностная основа взаимодействия государства, общества и личности относительно развития образования в контексте нового научного направления «освітologii». Общее ценностное поле трех основных субъектов развития образования делает возможным эффективность этого процесса.

Ключевые слова: личность, государство, общество, образование, аксиология, «освітologia».

The article studies the value basis of the interaction between the state, society and individual as for the development of education in the context of the new scientific notion named as «osvitologiya». The common scientific field of the three main subjects of the development of education makes this process more effective.

Keywords: personality, state, society, education, aksiologiya, osvitologiya.

У сучасній науці освіта розглядається як сфера людинотворення, інститут соціалізації, інтелектуалізації та розвитку людини, введення її у сакральну-духовний вимір життя, а також механізм формування суспільної свідомості та здатності особистості до сприйняття цивілізаційних змін. На осмислення цих процесів спрямований новий науковий напрям інтегрованого вивчення освіти – освітologia. На думку В.О.Огнев'юка, освітologia має формуватись як наука, що розкриває спрямованість еволюції самого інституту освіти у напрямі набуття ним функції важливого цивілізаційного механізму розвитку, відповідального за випереджальне формування якостей людини, суспільного інтелекту і якості самих освітніх систем [5].

У цьому контексті освітologia як наука синергетичного характеру бере на себе відповідальність з позицій цілісності та системності пояснити феномен сучасної освіти, з'ясувати, в першу чергу, її вплив на формування особистості, суспільства в цілому. Які світоглядні, ціннісні засади є методологічним підґрунтям цієї науки? Їх визначення детермінується значно ширшим сучасним розумінням освіти. На думку російського вченого Б.С. Гершунського, *це її цінність, системність, процес та результат* [1]. Розглянемо першу ціннісну характеристику освіти, адже саме освіта виступає сьогодні не тільки

державною, а й суспільною та особистісною цінністю, доведена її рентабельність для розвитку не тільки особистості, а й суспільства і держави в цілому. Тому, успіх освітніх перетворень, у значній мірі, залежить від гармонізації взаємодії цих трьох суб'єктів освітнього процесу. В його основу мають бути покладені чітко визначені аксіологічні засади функціонування кожного з них, які відображають сучасні тенденції та освітні парадигми. Таке аксіологічне підґрунтя здатне регулювати і одночасно об'єднувати, формувати діалектичний зв'язок між усіма суб'єктами освітнього процесу, які впливають на суспільну свідомість нації, прогрес цивілізації.

Освіта як і інші соціальні інститути має свою систему цінностей, що представлена сукупністю ідеалів, цілей та завдань. Сутність освітologii в осмисленні проблем формування ціннісно-смыслового освітнього поля країни полягає, в першу чергу, у загальнонауковому, інтеграційному підході до розгляду цього феномену, встановлення кореляційних зв'язків між різними суб'єктами освітнього процесу: державою, суспільством, людиною. І це дає свій системний результат, адже кожен із суб'єктів є предметом вивчення різних наук: держава – політології, державного управління; суспільство – соціології, соціології освіти; людина – педагогіки, психології.

Системоутворювальну роль цінностей у формуванні освітнього простору країни можна представити через комплекс функцій, які притаманні освіті: *сенсоутворювальна* (цінності додають смислову значущість явищам і предметам навколишнього світу, формують сенс держави та державного управління); *критеріальна* (формують критерії визначення державної політики, виступають мірилом усього суцього); *орієнтаційна* (досягнення цінності додає ціннісне значення вчинкам і навіть життю, є основою прогнозування); *соціалізацій* (впливають на розвиток особистості, суспільства); *оцінювальна* (допомагають оцінювати явища суспільного, політичного життя, управлінські дії та рішення); *контролююча* (забезпечується контроль державної влади та її інститутів); *функція зразка* (за цінностями вимірюється значущість суцього для людини, формуються моделі роботи органів державної влади, місцевого самоврядування); *цілепокладання* (активізують цілі, формують їх зміст, спрямовують діяльність громадян, органів державної влади та місцевого самоврядування); *регулятивна* (регулюється життєдіяльність людей і суспільства, відносини між громадянами, з одного боку, і органами державної влади і місцевого самоврядування – з іншого); *комунікативна* (цінності виступають засобом і предметом комунікацій, забезпечують обмін і взаємодію учасників комунікаційних процесів з різних питань); *інтегративна* (відбувається об'єднання людей в їх діяльності, забезпечується єдність громадян у складі політичних партій, громадських організацій, територіальних громад, держави); *конфліктна* (коли цінності різко не збігаються, вони виступають причиною конфліктів всередині груп і між ними); *прогностична* (дозволяють індивіду або групі передбачати наслідки своїх дій).

Цінності грають виключно важливу роль в житті *держави*, а в умовах переходу від авторитарної системи цінностей до демократичної, посилення орієнтації на європейські цінності, визначають стратегію її розвитку. Сучасний період характеризується деідеологізацією суспільства, переосмисленням та зміною системи цінностей, у тому числі цінностей освіти, і визначається вченими як «аксіологічна революція». Соціально-економічні реформи, бурхливий темп життя, економічна криза, перехід до ринкової економіки зруйнували «старі» цінності і актуалізували «нові».

Цінність держави завжди характеризується цінністю її громадян. Тому *людина, освіта і освічена людина* є її аксіологічною домінантою, адже саме ці цінності детермінують інші, які лежать у сфері культури, політики, економіки і права. Основним принципом сучасної концепції освіти багатьох розвинених країн світу є визначення ідеалу освіти через знання і пізнання. Таким чином, людина освічена – та, яка знає світ, вміє використовувати свої знання. (За Платоном, необхідним є розвиток інтелекту з метою встановлення єдності з вічним). Також беззаперечним є необхідність піклування держави про саму людину, її людську природу, майбутнє на землі. При цьому, спираючись на міркування Папи Івана Павла II, активно стверджуються інші загальнолюдські цінності, «зростає справедливість, солідарність, суспільна любов, пошана прав людини...» [2,31].

В Україні формується державна політика в галузі освіти, створено відповідне законодавче поле, розроблено нормативно-правову базу для розвитку національної системи освіти. Прийнято закони «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», прийнято Національну доктрину розвитку освіти в Україні. У цих документах визначено цілі і цінності освіти.

Цінності держави у сфері освіти відображають колективну, групову значущість цього культурного феномена для розбудови її майбутнього. На реалізацію цих цінностей спрямована система принципів, на основі яких, можливо встановити тісний зв'язок між діями держави, розвитком суспільства і прагненнями особистості. Серед провідних принципів слід визначити:

- логіку прийняття нормативних документів, які регламентують систему освіти;
- підкріплення рішень конкретними діями;
- рентабельність освіти;
- створення відповідного інвестиційного клімату для розвитку освіти;
- системність і послідовність ;
- відповідність прийнятих рішень у сфері освіти загальнонаціональній стратегії розвитку держави;
- забезпечення вільного доступу громадян до отримання освітніх послуг, створення мережі освітніх закладів;
- підняття престижу освіченої людини як професіонала, державного службовця, діяча тощо.

Однак, зазначені принципи можуть залишитися тільки на папері, якщо державою не буде визначено чітких стратегій щодо їхньої реалізації. Нині в Україні існують різні підходи до цілей і цінностей освіти, а разом з цим, і різні концепції, які відображають аксіологічні, методологічні підвалини державної політики у сфері освіти. На сьогоднішній день ми маємо змішаний тип реалізації на практиці трьох концепцій: *традиційної, раціоналістичної та гуманістичної*.

Пригадаймо, що основу *традиційної* концепції складає знаннева парадигма, визнання морально-освітнього потенціалу освіти, перевірені часом методи навчання і контролю. *Раціональна* концепція побудована на адаптивно-прагматичній ідеї, спрямованій на вирішення завдань практичної адаптації молоді до наявних соціальних умов шляхом застосування відповідних освітніх механізмів. Сутність *гуманістичної* концепції освіти полягає в тому, щоб створити для людини найбільш сприятливі умови для її розвитку і самовизначення. За словами президента НАПН України В.Г.Кременя, «педагоги, які поділяють «гуманістичну перспективу», у пошуках форм і моделей освітнього процесу спираються на такі цінності як співробітництво, рівність, довіра, взаємодопомога, толерантність, а не на протилежні – технократичні цінності, які знаходять своє відображення у відносинах залежності, конкуренції, ієрархії влади і контролю над іншими» [3,17].

Таким чином, визначення моделі освіти в новій ситуації розвитку держави є основою її державної політики, яка, на думку О.Я. Савченко, спираючись на досвід інших європейських країн, повинна обрати певну платформу для її здійснення. А саме:

- *екстраполяційну* (розвиток освіти відбувається на основі тих позитивних процесів, які відбулися і підтвердили свою результативність»);
- *демографічну* (врахування наявних і перспективних демографічних даних і прогнозів);
- *орієнтація на ринок праці* (пристосування і передбачення потреб у робочій силі з певним профілем і рівнем підготовки);
- *економічно-ефективну* (досягнення максимальних економічних результатів шляхом підготовки якісно підготовлених працівників і мінімальних витрат на їхню освіту);
- *суспільно-орієнтовану* (врахування вищих інтересів розвитку суспільства щодо збере-

ження традицій народу, культури, прагнення до стійкого розвитку тощо)[6, 3-4].

Корелятом держави, продуктом взаємодії людей, системою соціальних зв'язків, що утворюють основу і середовище людської життєдіяльності, є суспільство. Державні цінності у сфері освіти закріплюються у суспільній свідомості громадян, впливають на формування ціннісного поля суспільства.

Основними цінностями нової епохи є: збереження природи, мирне співіснування людей, їхнє фізичне і психічне здоров'я, життя у злагоді із собою й іншими, повнота реалізації особистісного потенціалу, підтримка різноманітності культур[3, 11-21]. Зазначені цінності мають визначатися суспільною свідомістю громадян, у якій сьогодні відбулися істотні зміни на рівні світогляду, моральних цінностей. Відомий канадський філософ Ч.Тейлор [7] назвав ці зміни «хворобами сучасності». Серед них – індивідуалізм, для якого характерно звуження соціального бачення, зосередження особистості на своєму приватному житті, раціоналізм, прагматизм. Суспільна свідомість громадян все частіше проявляється крізь такі явища: як соціальна апатія, аморфність соціальних інтересів, зниження освітніх і культурних потреб, лібералізація та популяризація аморальних проявів тощо. Такі прояви у суспільній свідомості ще більш актуалізують державне замовлення і суспільні запити у сфері освіти, трансформують загальні цілі та її цінності, уможливають завдання, які стоять перед інститутами освіти.

Досліджуючи освіту як соціокультурне явище, необхідно звернути увагу на такі моменти: а) визначення сутнісних характеристик інституту освіти; б) виявлення етапів його якісних змін; в) виділення ідеальних типів освітніх систем. Зрозуміло, що інститут освіти має характеристики, загальні для різних епох, які саме й складають його якісну визначеність. Інститут освіти може трансформуватись, регресувати, прогресувати і т.д., але при цьому освіта розглядається, перш за все, як соціальний інститут з функцією культурного відтворення людини або відтворення культури в ній.

Суспільство і культура в самому узагальненому вигляді можна розглядати як саморегулюючу систему цінностей. Вони надають індивіду оптимальні способи поведінки та засоби досягнення цілей, сприяють його соціалізації, орієнтують у суспільному житті, оцінюють його дії тощо.

Рівень суспільної свідомості, гармонізація розвитку її форм – моралі, науки, мистецтва, права тощо виступає ціннісним індикатором освіти, впливає на характер змін у цій сфері. Необхідні трансформації можуть відбутися лише при дотриманні таких важливих закономірностей як:

- визначальний вплив економіки на стабільність соціального інституту освіти;
- залежності характеру і змісту освіти від суспільних трансформацій;
- безпосереднього впливу культури суспільства на підвищення якості освіти;
- підвищення вимог суспільства до рівня освіченості людини у зв'язку із розвитком науки, технологій;
- відповідність державної освітньої політики потребам соціуму [4,94].

Зазначені закономірності відображають усталеність соціальної взаємодії суб'єктів освіти у суспільстві, їхню взаємозалежність і взаємообумовленість.

У сучасних освітніх трансформаціях особистість стає центром їх перетворень, а її всебічний розвиток – стратегією усіх змін у сфері освіти. Держава і суспільство у відношенні до особистості реалізують принципи доступності і відкритості щодо отримання освітніх послуг, долучення усіх громадян до участі у процесах виховання і навчання майбутнього покоління (сім'я, громадські організації). Цінності ж самої особистості спрямовані на саморозвиток протягом усього життя, розширення особистісної свободи та відповідальності, вільного доступу до якісної освіти тощо.

Однак завдання гуманістично-спрямованої освіти не зовсім гармонізуються з деякими тенденціями, які визначились наприкінці ХХ століття. А саме, відчуження освіти від людини та загальнофундаментальних цінностей. Бурхливий науково-технічний прогрес сприяв формуванню у суспільстві гіпертрофованого уявлення про абсолютний пріоритет технологічних і технічних досягнень над гуманітарними знаннями, матеріального багатства над духовним змістом. У різних соціальних сферах на перший план вийшли критерії доцільності, ефективності, конкурентоздатності тощо. Частіше освіта і самоосвіта розглядаються як засоби придбання людиною знань, умінь, навичок, необхідних для засвоєння технологій і техніки, виконання вузькопрофесійних функцій.

У цьому контексті, осмислюючи сучасні завдання освіти, можна констатувати, що розвиток духовного потенціалу особистості не повинен зводитися тільки до інтеріоризації об'єктивної духовності. Він здійснюється у процесі діяльності людини з метою позитивної зміни себе і суспільства у відповідності з вищими соціально-значущими цінностями. Гонитва за знаннями, інформацією, матеріальними цінностями дисонує з генетично закладеними у людини потребами у гармонійному розвитку. Як стверджував Платон, справжня освіта і виховання пробуджують у людини гарні задатки, культуру, яку вона передає іншим поколінням.

Освіта формує людину конкретного суспільства, відповідно до його потреб, усвідомлюючи цілі його розвитку. При цьому освіта, включаючи людину у простір суспільно-значущих цінностей, формуючи універсальні моделі поведінки і ціннісні установки, сприяє засвоєнню нею значущих загальнолюдських цінностей. При цьому освіта здатна не тільки підтримувати на належному рівні цінності суспільства, соціуму, конкретної особистості, а й збагачувати та розвивати їх. Тільки завдяки освіті, її формувального впливу на культуру можна подолати негативні тенденції у духовній, моральній сфері людства, допомогти особистості у пошуках сенсу життя, надавати правильні життєві орієнтири тощо. При цьому ціннісний дисбаланс держави, суспільства і особистості у сфері освіти є причиною виникнення низки суперечностей, які впливають на характер освітніх реформ, знижують статус і роль освіти у перетворенні життя країни:

- між визначеними державою цілями освіти і способами її реалізації;
- між жорсткою централізацією управління освітою і потребою її в автономії її інститутів;
- між відповідним рівнем освіченості людини і адекватною її оцінкою суспільством, затребуваністю професійною сферою;
- між задекларованими державою моральними цінностями і реальним станом культури суспільства;
- між потребою у формуванні високорозвиненого, інтелектуального суспільства і падінням рівня його суспільної свідомості у її основних сферах: моралі, праві, науки тощо.

Взаємозалежність і взаємообумовленість розвитку держави, суспільства та особистості як основних суб'єктів освітніх перетворень, цін-

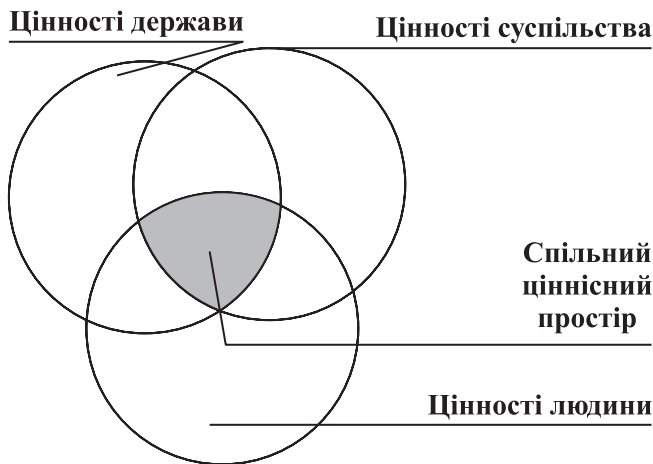


Рис.1. Взаємообумовленість впливу цінностей держави, суспільства і особистості на розвиток освіти

нісне підґрунтя цього процесу можна показати схематично (Рис.1).

З рисунка видно, що у разі відсутності ціннісної збалансованості між трьома основними суб'єктами розвитку освіти, їх спільний ціннісний простір має розширюватися. При наявності іншої тенденції посилюються суперечності між державою, суспільством і людиною, зменшується їх взаємовплив, що негативно відбивається на освіті в цілому, деформує інші цінності.

Таким чином, освіту можна розглядати як сферу реалізації цінностей особистості, суспільства та держави, яка повинна враховувати їх у своїй освітній політиці. Утім, в її основі лежить співпадіння цінностей вказаних освітніх суб'єктів, що й визначає об'єктивні можливості їх взаємодії. Тому слід звужувати цінності, які не співпадають та суперечать одна одній.

Так, наприклад, на індивідуальному рівні спостерігається недооцінка ролі освіти як у розвитку суспільства, держави, так і особистості. Чимало молодих людей пов'язують своє кар'єрне зростання не з розвитком освіти, рівнем знань та професійної підготовки, а з певними міжособистісними стосунками, наявністю підтримки з боку впливових людей, не виключаючи корупційних зв'язків тощо. У свою чергу, суспільство часто не визнає ролі освічених людей, не надає їм належного значення і соціального статусу, виходячи з того, що освіченість далеко не завжди створює належні матеріальні умови, престиж та авторитет. Держава, як видно, декларує необхідність розвитку освіти, однак при цьому виходить, перш за все, не з об'єктивних потреб, а з наявних фінансових можливостей, не надто переймаючись їх розши-

ренням. Іншими словами, задоволення освітніх потреб на стало пріоритетом активності людини і суспільства та політики держави.

Тому важливим завданням кожної країни є формування у громадян об'єктивного розуміння ролі освіти у розвитку особистості та суспільства, а також сприяння оптимізації функціонування держави, посилення її орієнтації на гармонізацію цінностей. При цьому особистість, суспільство і держава як головні суб'єкти освітнянської діяльності повинні усвідомлювати свої цінності та цінності один одного, керуватися ними у своїй практичній діяльності та взаємодії. Необхідно також, щоб кожен суб'єкт враховував спільні цінності у своїй діяльності, вважав їх нормою, регулятором задоволення як спільних, так і індивідуальних освітніх потреб. Проте нині спостерігається значна розбіжність між декларованими та реальними цінностями, що не сприяє модернізації освіти, підвищенню ефективності та виконанню її сучасної місії. Очевидно, що дієвою буде тільки така співпраця, яка спирається на спільні цінності та адекватні способи їх реалізації. Отже, саме цінності освіти утворюють відповідну систему координат, у якій відбувається процес гармонізації діяльності держави, суспільства і особистості.

Література

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века.-М.,1998.
2. Енцикліки Вселенського Архидієрея Івана Павла П.-Торонто-Рим: Видавництво ОО.Василіян,1989.-345 с.
3. Кремень В.Г. Поступ до нової філософії освіти в Україні //Розвиток педагогічних наук в Україні і Польщі на початку XXI століття:зб. наук.праць-Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А.,2011.- 740 с.,
4. Лукашевич Н.П.,Солодков В.Т. Соціологія образования: Конспект лекцій / Под ред. Н.П.Лукашевича.-К.:МАУП,1997.-224 с.
5. Огнев'юк В.О.Філософія освіти в структурі наукового дослідження феномену освіти// Шлях освіти.-2009.-№ 4(54).-С.2-6.
6. Савченко О. Досвід реформування української освіти: уроки і подальший поступ // Шлях освіти.-2010.-№3.-С.2-6.
7. Тейлор Ч. Етика автентичності/ Пер.с англ.-К: Дух і література, 2002.-128 с.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2011